

A Study and Analysis of Kurdish Legends Based on Stephanie Garrett's Sociological Theory of Gender

Mahmoud Kamali^{*1}, Hadi Yousefi², Shamsi Mohammadi³

Received: 27/07/2023
Accepted: 15/01/2024

Abstract

Sociology has delved into different approaches, including sociology of literature, critical discourse analysis which aims to study cultural and literary works, and investigate and analyze the impact of social constructions on the aspects of human life which is reflected in cultural, artistic and literary works. Sociology of gender is one of the new branches of sociology that studies the structure of gender relations and inequalities. The present article aimed to show the mentality and culture of Kurdish regions towards women with a descriptive-analytical approach from the view of gender sociology and based on Kurdish legends. The results of the research show that despite the existence of few Kurdish legends that have a positive point of view to women's gender, the prevailing mentality in this geographical region shows gender misconceptions about women. This part of Kurdish folklore is gendered and most of the Kurdish legends

* Corresponding Author's E-mail:
kamali.Mahmoud@Pnu.ac.ir

1. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Payam Nour University, Tehran, Iran.

<http://www.orcid.org/0000-0003-4270-0307>

2. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Payam Nour University, Tehran, Iran.

<http://www.orcid.org/0000-0003-9628-5909>

3. MA in Persian Language and Literature, Payam Nour University, Tehran, Iran.

<http://www.orcid.org/0000-0009-3097-6862>

© 2024 The Author(s). Published by TMU Press. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

that are related to women are expression of humiliation, gender discrimination, and underestimating women.

Keywords: Folklore; Kurdish legends; sociology of gender; Stephanie Garrett.

Background

The book of Kurdish legends is written by Margarita Barisovna Rudenko translated by Karim Keshavarz, which studies legends on various topics. In an article, Mohammadpour and colleagues believe that women are depicted as positive, negative, indeterminate and contradictory objects in Kurdish proverbs. In an article titled "Women in the Mirror of Kurdish and Arabic Proverbs", Khezeli and Salimi have come to the conclusion that the image of women in these proverbs is influenced by the type of government, political, social, economic, cultural conditions and religious beliefs has two positive and negative dimensions. Rostaminejadan and Mansouri Moghadam have discussed the place of women in the culture of the Kurdistan people and legends. Ghasemi in his article "Sociology of Gender in Kalhori Kurdish Proverbs" expressed the mentality and culture of the western region of Iran (Kermanshah) towards women and believes that despite the few proverbs with a positive approach towards women, the dominant mentality is Sexual misconceptions about women in many studied cases.

Aims and questions

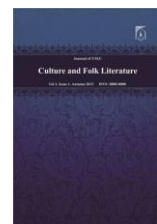
The purpose of this research is to investigate and analyze Kurdish legends based on the theory of sociology of gender, to explain gender perspective, to express the influence and role of social and cultural variables of Kurdish society in the structure and gender relations based on Kurdish legends, and it aims to answer these questions: How

is the gender view in Kurdish legends based on Stephanie Garrett's gender sociology theory? In Kurdish legends, what role do the social and cultural variables of the Kurdish society play in the structure and gender relations?

Discussion

Some important factors shape gender thoughts and beliefs about masculinity and femininity of people, which play an important role in inculcating and stabilizing gender roles. The most obvious of these factors are society, families, media, governance, literature, etc. This shows that many gender beliefs are not biologically determined and are created culturally. The oral literature of every nation, which is part of the popular culture, "is a collection that has been inherited from generation to generation in the form of experience" (Rooholamini, 2003). It is a full-view in which many social relationships are reflected, and in fact, in all ages, it is a reminder of the special capabilities of the human species and a mirror of the real life of humans (Sipak, 2005). The position of women and attention to gender is one of the most important issues that have been discussed in the folklore of various nations. Kurdish legends are a part of this wide range that can be examined from the perspective of gender sociology; because it includes a variety of characters. The actions and behavior of these characters and the way of interacting with them are influenced by the social culture and ideology that governs their society. Economic beliefs, patriarchal culture as well as religious teachings play a significant role in explaining and determining the behavior of the characters of these legends. It is believed that each of the three mentioned factors play a significant role in inducing stereotyped gender behaviors in these legends.

Conclusion

In Kurdish legends, women have been viewed from two different perspectives, and in fact, from the perspective of the sociology of gender, we are faced with two different aspects of women, firstly, the negative aspect that sees women as weak and incapable objects and under the influence of the Patriarchy system which is a reflection of patriarchal thoughts and a sign of belief in the inferiority and second sex of women which is based on cultural habits as well as the socialization of gender roles, and the second positive aspect is considering women as a holy and capable being that reminds of the matrilineal era. Of course, the first aspect, or the negative aspect, which includes things such as inferiority, wickedness and sedition, sensitivity, quick-temperedness, and superficiality of women, but in addition to this aspect, in Kurdish legends, we are faced with another type of attitude towards women, which is very important in its own way, and that is the positive side and placing women in a sacred position, which includes the basic and fundamental roles of the family, i.e. wife and mother, and these duties are performed well despite all the adversities. In addition to the essential role and influence of women in the socialization of children (mostly girls), women have been introduced as an example of honor and pride and a factor in its preservation and survival.

References

- Garrett, S. (2001). *Sociology of gender* (translated into Farsi by K. Baqae). Digar.
- Lescot, R. (1991). *Old Kurdish stories* (translated into Farsi by M. Riani). Rudaki.
- Salimi, H. (2011). *Chirook, Kurdish tales and stories*. Ana.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه
سال ۱۲، شماره ۵۶، خرداد و تیر ۱۴۰۳
مقاله پژوهشی

بررسی و تحلیل افسانه‌های کردی براساس نظریه جامعه‌شناسی جنسیت استفانی گرت

محمود کمالی^{۱*}، هادی یوسفی^۲، شمس محمدی^۳

(دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۰۵ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۵)

چکیده

ارتباط میان فرهنگ، ادبیات و اجتماع، امری ناگزیر است، زیرا بسیاری از رویدادهای اجتماعی و حتی سیاسی، تاریخی و اقتصادی روزگاران گذشته را می‌توان از طریق جست‌وجو در لایه‌های فرهنگی و ادبی کشف کرد. علم جامعه‌شناسی با رویکردهای مختلف از جمله جامعه‌شناسی ادبیات، تحلیل گفتمان انتقادی و غیره این وظیفه را برعهده دارد و با مطالعه آثار فرهنگی و ادبی، تلاش می‌کند تأثیر برساخت‌های اجتماعی بر زوایای زندگی انسان‌ها را - که

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

*kamali.Mahmoud@Pnu.ac.ir
<https://orcid.org/0000-0003-4270-0307>

۲. استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
<https://orcid.org/0000-0001-9628-5909>

۳. کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
<https://orcid.org/0009-0000-3097-6862>

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY - NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

در آثار فرهنگی، هنری و ادبی بازتاب پیدا می‌کند - بررسی و تحلیل کند. جامعه‌شناسی جنسیت استغفانی گرت از شاخه‌های نوپای علم جامعه‌شناسی است که ساختار روابط و نابرابری‌های جنسیتی را مطالعه می‌کند. نوشتار حاضر بر آن است تا با رویکردی توصیفی - تحلیلی از نگاه جامعه‌شناسی جنسیت و براساس افسانه‌های کُردی، ذهنیت و فرهنگ مناطق کردنشین را نسبت به زنان نشان دهد. دستاورد پژوهش بیانگر آن است که ما در این افسانه‌ها با دو رویکرد مثبت و منفی نسبت به زنان روبه‌رو هستیم و با وجود بسامد فراوان وجه منفی، همواره زنان در افسانه‌های کُردی در ایفای نقش مادری، همسری و معشوقگی که برای آن‌ها سیما و وجودی قدسی را به همراه آورده است، توانمندی خویش را در مدیریت امور، ریاست منزل، تأمین معیشت و مشورت در امور مهم را به‌خوبی نشان داده‌اند.

واژه‌های کلیدی: استغفانی گرت، جامعه‌شناسی جنسیت، افسانه‌های کُردی.

۱. مقدمه

یکی از شاخه‌های علم جامعه‌شناسی، بررسی ساختارها و پیوندهایی است که براساس جنسیت صورت می‌گیرد و جامعه‌شناسی جنسیت نامیده می‌شود. این دانش «به بررسی تأثیر ویژگی‌های زیستی مادرزادی بر هویت‌های جنسی، ماهیت رفتار جنسی بشر و منش پیچیده مناسبات جنسیتی و تفاوت‌های جنسی می‌پردازد» (گیدنز و بردسال، ۱۳۸۶، ص. ۱۵۵). جامعه‌شناسی جنسیت می‌کوشد با آشنایی‌زدایی از زندگی روزمره، خواننده را به تأمل بیشتری درباره باورهای رایج و الگوهای رفتاری به اصطلاح طبیعی ترغیب کند و «با بررسی ارتباط تنگاتنگ زندگی روزمره و ساختارهای اجتماعی، توجه مخاطب را به عوامل بنیادی‌تر و دیرپای‌تر معطوف کند که در بازتولید و نیز تغییر و تحول انگاره‌های رایج درباره "زنانگی" و "مردانگی" نقش مؤثر دارند» (گرت، ۱۳۸۰، ص. ۱۲). تأمل در ساختارهای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی هر جامعه‌ای

بررسی و تحلیل افسانه‌های کُردی براساس نظریه... _____ محمود کمالی و همکاران
می‌تواند بسیاری از عوامل تأثیرگذار در نقش‌دهی به ساختارها و روابط جنسیتی را
مشخص کند.

اصطلاح جنس و جنسیت در نگاه اول، متوجه تفاوت‌های جسمی است که بدن مرد
و زن را تعریف می‌کند، اما در تعریف جامعه‌شناختی، جنسیت «به تفاوت‌های
روان‌شناختی، اجتماعی و فرهنگی مؤنث‌ها و مذکرها ارتباط دارد. جنسیت به افکار و
مفاهیمی درباره مردانگی و زنانگی مربوط می‌شود که به صورت اجتماعی برساخته
می‌شوند و ضرورتاً محصول مستقیم جنس زیست‌شناختی فرد نیست» (گیدنز و
بردسال، ۱۳۸۶، ص. ۱۵۶).

عوامل مهمی شکل‌دهنده افکار و باورهای جنسیتی درباره مردانگی و زنانگی افراد
است که نقش مهمی در تلقین و تثبیت نقش‌های جنسیتی دارند؛ اجتماع، خانواده‌ها،
رسانه‌ها، حاکمیت، ادبیات و... بارزترین این عوامل هستند. این امر نشان می‌دهد که
بسیاری از باورهای جنسیتی تعین زیست‌شناختی ندارند و به صورت فرهنگی خلق
می‌شوند. ادبیات شفاهی هر ملتی که بخشی از فرهنگ عامه است همان «مجموعه‌ای که
سینه به سینه و نسل به نسل به صورت تجربه به ارث رسیده است» (روح‌الامینی، ۱۳۸۲،
ص. ۲۲۶)، آینه تمام‌نمایی است که در آن بسیاری از مناسبات اجتماعی بازتاب یافته
است و در واقع در همه اعصار یادآور قابلیت‌های ویژه نوع انسان و آینه زندگی واقعی
انسان‌هاست» (سپیک، ۱۳۸۴، ص. ۱۳). جایگاه زنان و توجه به جنسیت یکی از
مهم‌ترین مسائلی است که در فولکلور ملل گوناگون به آن پرداخته شده است.
افسانه‌های کُردی بخشی از این گستره وسیع است که می‌تواند از نگاه جامعه‌شناسی
جنسیت بررسی شود، زیرا طیف گوناگونی از شخصیت‌ها را در خویش گنجانده است.
کنش و رفتار این شخصیت‌ها و شیوه تعامل با آن‌ها متأثر از فرهنگ اجتماعی و

ایدئولوژی حاکم بر جامعه آن‌هاست. باورهای اقتصادی، فرهنگ مردسالار و همچنین آموزه‌های دینی نقش قابل توجهی در تبیین و تعیین رفتار شخصیت‌های این افسانه‌ها دارند. باور بر آن است هر کدام از سه عامل مذکور نقش قابل توجهی در القای رفتارهای قالبی جنسیتی در این افسانه‌ها دارند. در همین راستا پژوهش حاضر به بررسی نگاه جنسیتی در افسانه‌های کُردی می‌پردازد. گفتنی است که در این پژوهش به دلیل جامعیت و همچنین اصالت منبع در افسانه‌ها، کتاب‌های چپ‌روک اثر هاشم سلیمی و *داستان‌های کهن کُردی* اثر روژی لیسکوی فرانسوی اساس کار قرار گرفته است.

از بخش‌های فرهنگ عامه ایران زمین، فرهنگ قوم کُرد است که وارث گنجینه‌ای غنی و پر بار از ادبیات و فرهنگ عامه است. آبوویان، شرق‌شناس ارمنی، بر این باور است که «فولکلور کُردی از جمله فولکلورهای غنی جهان است و دلیل آن فقط قدمت مسئله نیست، بلکه شرایط خاص زندگی مناطق کردنشین و تنوع و غنای این آثار از عوامل مهم، مشهود و قابل درک آن‌هاست. همچنین وجود دیالوگ‌های متعدد داستانی و قصه‌ها و تمثیل‌های کوتاه که به نام افراد خاصی نقل شده و در متن مکالمات روزمره مردم پذیرفته شده است» (مصطفی رسول، ۱۳۷۹، ص. ۱۴) بر زیبایی و کیفیت عالی آن‌ها افزوده است.

هدف پژوهش حاضر بررسی و تحلیل افسانه‌های کُردی بر اساس نظریه جامعه‌شناسی جنسیت، تبیین نگاه جنسیتی، بیان تأثیر و نقش متغیرهای اجتماعی و فرهنگی جامعه کُردی در ساختار و روابط جنسیتی بر اساس افسانه‌های کُردی است و بر آن است تا به این پرسش‌ها پاسخ گوید: نگاه جنسیتی بر اساس نظریه جامعه‌شناسی جنسیت استفانی گرت در افسانه‌های کُردی چگونه است؟ در افسانه‌های کُردی، متغیرهای اجتماعی و فرهنگی جامعه کُردی چه نقشی در ساختار و روابط جنسیتی دارند؟

بررسی و تحلیل افسانه‌های کُردی براساس نظریه... _____ محمود کمالی و همکاران

اهمیت این پژوهش از این روست که بخشی عظیمی از فرهنگ عامه و ادبیات شفاهی در افسانه‌ها بازگو شده است که خود به‌مثابه چکیده افکار و عقاید ملت‌ها، از اوضاع و شرایط اجتماعی - فرهنگی آن‌هاست. افسانه‌های کُردی و شیوه بازنمایی زن در آن‌ها نیز وسیله‌ای است برای مطالعه، درک و تفسیر موضوع و ابعاد آن به دور از تصورات قالبی و پیش‌داوری و باعث می‌شود روابط و ساختارهای جنسیتی در نظام سنتی منطقه غرب ایران - که همچون برخی از بخش‌های ایران‌زمین بیشتر مردسالار بوده است - بازنمایی شود و نقش عادت‌واره‌های فرهنگی مناطق کُردنشین در ترسیم ساختارهای جنسیتی مشخص گردد. روش پژوهش حاضر، توصیفی - تحلیلی است و برای تفسیر داده‌ها، از تحلیل محتوا استفاده شده است.

۲. پیشینه تحقیق

با وجود اینکه کتاب‌های زیادی درباره داستان‌ها و افسانه‌های ایرانی و طبقه‌بندی آن‌ها نوشته شده است، تاکنون پژوهشی افسانه‌های کُردی را از منظر جامعه‌شناسی جنسیت بررسی نکرده است، بنابراین پیشینه پژوهش حاضر محدود به افسانه‌های کُردی و مبحث جامعه‌شناسی جنسیت می‌شود؛ به هر صورت، نوشتارهای زیر می‌توانند به‌عنوان پیشینه این پژوهش مدنظر قرار بگیرند:

کتاب *افسانه‌های کُردی* نوشته مارگاریتا باریسونو رودنکو و ترجمه کریم کشاورز (۱۳۹۰) که افسانه‌ها را با موضوع‌های مختلفی آورده است. بخشی از این افسانه‌ها درباره زنان کرد است که هر دو نگاه مثبت و منفی نسبت به آنان را با عناوینی همچون مکر زنان، دخترک خردمند، زن عاقل، زن بد و دختر عاقل می‌بینیم.

محمدپور و همکاران (۱۳۹۱) در نوشتاری با عنوان «مطالعه تفسیری بازنمایی زن در ضرب‌المثل‌های کُردی (گوش سورانی - مکریانی)» بر این باورند که زن به‌عنوان

ابژه‌ای مثبت، منفی، نامتعیّن و متناقض در ضرب‌المثل‌های گُردی به تصویر کشیده شده است.

حیدری (۱۳۹۲) در پایان‌نامه بررسی جایگاه زن در فرهنگ عامیانه گُردی (با تکیه بر ضرب‌المثل‌ها و مثل‌نماهای گُردی) و براساس نظریه طرح‌واره جنسیتی ساندرابم و جنسیت‌زدگی زبانی به پژوهش در فولکلور قوم گُرد پرداخته و به این نتیجه رسیده است که مقوله‌های زن و سیاست و زن و اقتصاد کم‌ترین فراوانی را در ضرب‌المثل‌ها دارند که به‌نوبه خود نشان‌دهنده نادیده گرفتن زنان در این عرصه و پررنگ بودن نگاه فرودستی و خانه‌داری به زنان و مهم‌تر از همه جنسیت‌زده بودن زبان ضرب‌المثل‌ها و مثل‌نماهای گُردی است. خزلی و سلیمی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «زن در آینه ضرب‌المثل‌های گُردی و عربی» به این نتیجه رسیده‌اند که سیمای زن در این ضرب‌المثل‌ها تحت تأثیر نوع حکومت، شرایط سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و عقاید دینی و مذهبی، دارای دو بُعد مثبت و منفی است. رستمی‌نژادان و منصوری‌مقدم در مقاله «جایگاه الهه مادر در فرهنگ مردم کردستان» نیز به جایگاه زنان در فرهنگ مردم کردستان و افسانه‌ها پرداخته و به دو وجه متناقض زنان در این افسانه‌ها اشاره کرده و علت آن را واکاوی کرده‌اند. قاسمی (۱۳۹۸) در مقاله «جامعه‌شناسی جنسیت در ضرب‌المثل‌های گُردی کلهری» به بیان ذهنیت و فرهنگ منطقه غرب ایران (کرمانشاه) نسبت به زنان پرداخته و معتقد است که با وجود محدود ضرب‌المثل‌هایی با رویکرد مثبت نسبت به زنان، ذهنیت غالب، باورهای نادرست جنسی در مورد زنان در موارد مطالعه شده است.

۳. مبانی نظری پژوهش

جنسیت شخص از همان آغاز کودکی پیامدهای مهمی برای همه جنبه‌های زندگی او دارد. «تقریباً تمام جوامع بر پایه تفاوت‌های جنسیتی میان زن و مرد سازمان یافته‌اند. جامعه‌شناسان تمایز مهمی میان «جنس» و «جنسیت» قائل‌اند. اصطلاح «جنس» بر تفاوت‌های زیست‌شناختی میان زن و مرد دلالت دارد، حال آن که «جنسیت» ناظر بر ویژگی‌های شخصی و روانی است که جامعه آن را تعیین می‌کند و با مرد یا زن بودن و به اصطلاح «مردانگی» و «زنانگی» همراه است» (گرت، ۱۳۸۵، ص. ۹).

به باور بسیاری از جامعه‌شناسان، جنسیت یگانه ویژگی مهمی است که به‌طور اساسی تعیین‌کننده ادراکات، نگرش‌ها، رفتارها و منزلت افراد در جامعه است و خود نیز به شدت تحت تأثیر یادگیری اجتماعی و فرهنگی شکل می‌گیرد. مقولات مرد یا زن بودن، مبتنی بر مجموعه‌ای از تصورات و پیش‌فرض‌هایی درباره نگرش‌ها و رفتارهای مناسب مردانه یا زنانه (رفتارهای قالبی جنسیتی) است و در فرهنگ هر جامعه‌ای تعاریف ویژه و متفاوتی می‌یابند» (ریاحی، ۱۳۸۶، ص. ۱۱). این رفتارها که فرهنگ و سنت‌ها آن‌ها را تعیین می‌کنند، به اعضای جامعه، تصوراتی کلیشه‌ای از رفتار مناسب هر جنس را می‌دهد که از طریق جامعه‌پذیری منتقل می‌کند، طوری که به تدریج براساس این تصورات، افراد اطلاعاتی درمورد ظاهر جسمانی، نگرش‌ها، علایق، ویژگی‌های روانی، چگونگی برقراری روابط اجتماعی و حتی نوع شغل افراد متعلق به هر جنس را به دست می‌آورند» (اعزازی، ۱۳۸۰، ص. ۱۷۹). سیمون دوبوار در کتاب جنس دوم می‌نویسد: فرد، زن به دنیا نمی‌آید بلکه زن می‌شود (دوبوار، ۱۳۹۲، ص. ۱۵). جامعه با توجه به ویژگی‌های جنسی افراد برای آن‌ها هویت جنسیتی تعیین می‌کند،

که دربردارنده دیدگاه‌های نسل‌های قبلی است. این نسخه اجتماعی - فرهنگی پیش از تولد هر عضو جامعه پیچیده شده است و بعد از تولد از طریق زبان، آگاهی و شناخت اجتماعی و فرهنگی خود از مقوله جنسیت، در فرایند جامعه‌پذیری می‌آموزیم. این ساختار اجتماعی، از هر جنس انتظار دارد که در چهارچوب هویت جنسیتی خود عمل کند (جان‌نژاد، ۱۳۸۰، صص. ۲۱-۲۲).

همچنین توجه به مفهوم جنسیت ما را با این حقیقت روبه‌رو می‌سازد که

مفهوم جنسیت از جنبه‌های اولیه هویت محسوب می‌شود. مسئله هویت جنسی یکی از اولین احساسات آشکار در رشد هر فرد است. قبل از اینکه فرد ملیت، مذهب و موقعیت اجتماعی را بشناسند، جنسیت خود را می‌شناسد و خود را با فعالیت‌های مطابق آن مرتبط می‌کند؛ بنابراین جنسیت مفهومی اساسی است از «خود»، همان‌گونه که «فوکس - جنویس» (۱۹۹۱) بیان می‌دارد: هویت من در واقع همان جنسیت من است (بهرامی، ۱۳۸۶، ص. ۹۴).

کن (۲۰۰۰) هویت جنسیتی را مجموعه‌ای از نگرش‌ها، الگوهای رفتاری و صفات جسمی تعیین‌شده به‌وسیله فرهنگ می‌داند که معمولاً تداعی‌کننده مردانگی و زنانگی است. گولومبوک (۱۳۸۴) نیز هویت جنسیتی را مفهومی می‌داند که فرد از خود به‌عنوان یک زن و مرد دارد و براساس وضعیت زیست‌شناختی و مقوله‌های اجتماعی - فرهنگی شکل می‌گیرد (منادی، ۱۳۸۹، ص. ۹). هویت جنسیتی، در متن نظام اجتماعی ریشه دارد و این نظام نسبتاً با ایجاد خصایص ثابت در شخصیت آحاد خویش، از آن نیز متقابلاً متأثر می‌شود. «ذهن و زبان، مقولات جنسیتی را در سلوک انسانی - اجتماعی جاری می‌سازند و هویت کنشگر را در این پرتو رقم می‌زنند. مقولات اجتماعی متجلی در مقولات زبانی، خود طریقی برای درک ساخت و سازمان اجتماعی به‌شمار می‌روند» (محمدی اصل، ۱۳۸۸، ص. ۱۸۹).

بررسی و تحلیل افسانه‌های کُردی براساس نظریه... _____ محمود کمالی و همکاران

نظریه‌های مختلفی در مورد جنسیت وجود دارد که از آن‌ها به‌عنوان نظریه‌های درونی و بیرونی نام می‌برند، نظریه‌های درونی شامل وراثت و رویکردهای روان‌کاوی است و ارتباطی با پژوهش حاضر ندارد، اما نظریه‌های بیرونی به‌طور کلی، متأثر از فرهنگ و اجتماع است و با توجه به اینکه رویکرد این پژوهش نیز، جامعه‌شناسی جنسیت است، با محور پژوهش حاضر مرتبط است. نظریه‌های بیرونی سه دسته هستند که عبارت‌اند از جامعه‌پذیری جنسیتی، نظریه یادگیری اجتماعی، طرح‌واره جنسیتی.

از دیدگاه جامعه‌شناسان، جامعه‌پذیری روندی است که «فرد را برای زندگی گروهی آماده می‌کند و نقش اساسی در شکل‌گیری شخصیت، نگرش و رفتار فرد دارد» (حسینی و دشتی، ۱۳۹۰، ص.۳۴). فرایندی که طی آن عناصر اجتماعی و فرهنگی درونی می‌شوند. مطالعات بسیاری نشان می‌دهد که «تقریباً در اکثر جوامع امروزی، با تکیه بر ارجح دانستن جنس مذکر، جامعه‌پذیری براساس جنس افراد شکل می‌گیرد» (ابوت و والاس، ۱۳۹۱، ص.۲۸۸). «جامعه‌پذیری جنسیتی فرایندی دوطرفه است؛ در یک طرف فردی است که باید جامعه‌پذیر شود، مانند نوزادی که از طریق کنش‌های متقابل با والدین و مربیان با جهان اجتماعی مواجه می‌شود» (گرت، ۱۳۸۰، ص.۴۵).

استفانی گرت، در کتاب *جامعه‌شناسی جنسیت ترکیبی* از نظریه‌های بیرونی جنسیت را ذکر می‌کند و در مقدمه می‌نویسد: «پسر یا دختر به دنیا آمدن شما پی‌آمد مهمی برای تمام جنبه‌های زندگی‌تان خواهد داشت: از انتظاراتی که دیگران در جامعه از شما دارند تا رفتار دیگران با شما و رفتار خودتان» (۱۳۸۰، ص.۵). وی با بیان شکل‌گیری زنانگی و مردانگی به‌عنوان یک پدیده اجتماعی و فرهنگی که تحت تأثیر شرایط تاریخی و مذهبی و حتی گاه پدیده‌های خاص اجتماعی و سیاسی به‌وجود آمده، طرح مسئله می‌کند. گرت نشان می‌دهد که چگونه «زنانگی» و «مردانگی» نه ویژگی‌های ذاتی، مطلق و فراسوی زمان و مکان، بلکه

مقولاتی اجتماعی و فرهنگی، ساخته و پرداخته شرایط تاریخی معین و گاه حتی دستخوش نیازهای سیاسی و اقتصادی زودگذر هستند. از این رو نگرش انتقادی وی به مقوله جنسیت نه تحلیلی از «ذات» این پدیده، بلکه بررسی و تحلیلی مشخص و تاریخی در جنبه‌های مختلف زندگی اجتماعی، فرهنگ و سیاست است.

۴. بحث و بررسی

۴-۱. بررسی و تحلیل افسانه‌های گُردی براساس نظریه جامعه‌شناسی جنسیت

استفانی گرت

بررسی افسانه‌های گُردی از منظر جامعه‌شناسی جنسیت ما را با دو وجه متفاوت از زنان مواجه می‌کند، یک وجه به‌عنوان ابژه‌هایی ضعیف و ناتوان و تحت تأثیر نظام مردسالاری (وجه منفی) و دیگری وجه مثبت و در نظر گرفتن او به‌مثابه موجودی قدسی که یادآور دوران مادرسالاری است که در سطور ذیل تلاش خواهد شد. هر دو زمینه با ذکر نمونه و مثال مورد بحث قرار گیرد:

۴-۱-۱. وجه منفی

زن به‌عنوان جنس ضعیف‌تر در جوامع سنتی به طرق مختلف از قبیل فکاهی، شعر، کلماتی که تمسخر و استهزا علیه زنان را نشان می‌دهد، آزار جنسی، آزار روحی - روانی مورد هجمه قرار می‌گیرد، این ساختارها و روابط جنسیتی که برساخته عادت‌واره‌های فرهنگی و همچنین جامعه‌پذیری نقش‌های جنسیتی است، در افسانه‌های گُردی به استحکام نظام مردسالاری یاری می‌رساند و نقش پررنگ مردان و فرودستی زنان را در جامعه و خانواده به تصویر می‌کشد، به باز تولید این رفتارها می‌پردازد. رفتارهای قالبی جنسیتی، خود را در حوزه‌های مختلف باز تولید می‌کنند. یکی از این

بررسی و تحلیل افسانه‌های گُردی براساس نظریه... _____ محمود کمالی و همکاران

حوزه‌ها که خود را به شکل پنهان در آن بازتولید می‌کند، ادبیات عامه، به‌ویژه ادبیات داستانی است (استوری، ۱۳۸۶، ص. ۱۳۲)، که در سطور زیر با تکیه بر افسانه‌های گُردی به نمونه‌هایی از آن اشاره خواهد شد:

– فرودستی زنان

در فرهنگ گُردی نیز همانند بسیاری از فرهنگ‌های دیگر، فرزند پسر از محبوبیت بیشتری برخوردار است و مردان و حتی زنان، بیشتر علاقه دارند که صاحب فرزند پسر شوند. علاقه‌مندی برای به دنیا آمدن پیاپی پسران را می‌توان ناشی از همان دیدگاه مردسالارانه‌ای دانست که فرزند پسر را نماد اقتدار و ابهت و عامل اعتماد به نفس بیشتر خانواده قلمداد می‌کند. برای نمونه در داستان «سه برادر و چهل عروس و داماد» این رویکرد فکری نمایان است. در این داستان سه برادر هر یک آرزویی دارند؛ اولی آرزو می‌کند خداوند مقدار زیادی طلا نصیبش سازد، دومی از خداوند غله فراوانی برای کشاورزی طلب می‌کند و سومی – که زنش حامله است – از خداوند می‌خواهد که چهل پسر به او بدهد.

آرزوی فرزند سوم برای داشتن چهل فرزند پسر نشان‌دهنده دیدگاه مردسالاری در این داستان است و به نوعی وجود فرزند پسر مایه برتری و قدرت قلمداد شده است، اما این پایان ماجرا نیست، وقتی که آرزوی برادر سوم برآورده می‌شود و هنگامی که پسرها بزرگ می‌شوند و از پدر می‌خواهند که برایشان زن بگیرد به این شرط که هر چهل عروس نیز با هم خواهر باشند. پدرشان در جواب درخواست آن‌ها می‌گوید: تنها دیو سفید را می‌شناسم که چهل دختر داشته باشد و رسیدن به سرزمین او هم همراه با مشکلات فراوانی است. انتساب فرزندان دختر به دیو سفید، موجودی که در همه فرهنگ‌ها نشان و نماد شرارت و پلیدی است، سویی دیگر این تفکر مردسالاری است. گفتنی است که علاوه بر مسئله

مذکور، این مبحث می‌تواند یادآور اسارت دختران و زیبارویان در چنگ دیوان باشد؛ که مقوله‌ای اسطوره‌ای است و نمود بارزی در فولکلور دارد.

در داستان «سوری چاوشین» یا سرخ‌روی چشم‌آبی نیز می‌توان نشانی از فرودستی زنان درک کرد، این داستان ماجرای هفت برادر و یک خواهر به نام فاطمه است. برادران هر روز صبح به شکار می‌روند و خواهر در منزل می‌ماند و به آن‌ها خدمت می‌کند.

یکی دیگر از نشانه‌های فراتر بودن مردان از نظر جایگاه اجتماعی بر زنان در افسانه‌های گُردی این است که با وجود حضور قهرمانان زن در برخی داستان‌ها، قهرمان بیشتر افسانه‌ها مردان هستند و البته این قهرمان بودن بیشتر ناشی از قدرت جسمانی است و باعث شده است که همه آن‌ها در قامت ناجیِ خواهر، مادر، همسر و یا دختر خود ظاهر شوند و زنان از این نظر جنس دوم به حساب آیند. و این امر تأییدی بر سخن معروف سیمون دوبوار است که «آدمی زن زاده نمی‌شود؛ آدمی زن می‌شود و حاوی استدلالی بر این مبناست که موقعیت فرودست زنان یک امر طبیعی یا زیست‌شناختی نیست، بلکه جامعه آن را به وجود آورده است» (فریدمن، ۱۳۸۹، ص. ۲۵).

البته ناگفته نماند که این نگاه در دیگر بخش‌های فولکلور گُردی نیز وجود دارد.

برای نمونه ابیات زیر:

هه‌ر که‌سپیک نه‌یری کوری له مالان

ئاگر بچوه لی چو گوناکاران

(جهانفرد، ۱۳۹۶، ج. ۱/ ص. ۱۱۴)

برگردان: هرکسی در خانه خود فرزند پسری ندارد، همانند گنه‌کاران آتش بگیرد!

هه‌رکه س کور نه‌یری زه‌وقی ده‌کوه؟

گه‌دایی شاران پی واجوو

(همان، ص. ۹۲)

بررسی و تحلیل افسانه‌های کُردی براساس نظریه... _____ محمود کمالی و همکاران

برگردان: کسی که پسر ندارد ذوق و شوقش کجاست؟ (ذوق و شوقی ندارد و فقیر است) و گدایی شهرها برایش واجب است!

با توجه به نظام اقتصادی مناطق غربی ایران که بر پایه کشاورزی و دامداری استوار بوده و هست، می‌توان گفت که این نگاه مولود تقسیم کار جنسی و مردسالارانه است و در دیگر نظام‌های فکری نیز متداول بوده است

سوسیالیست‌ها و مارکسیست‌ها، مردسالاری را در زمینه‌ای مادی بررسی می‌کنند و به عقیده آن‌ها، شیوه تولید سرمایه‌داری به وسیله تقسیم کار جنسی مردسالاری سامان یافته است. از سوی دیگر رادیکال‌ها، مردسالاری را با سلطه مردانه معادل می‌گیرند و معتقدند که چون زنان از نظر جنسی کم‌ارزش به حساب می‌آیند، طبقه مرد بر طبقه زن از حق حاکمیت و برتری برخوردار است (آبوت و والاس، ۱۳۹۱، ص. ۳۲۵).

در این باور، جنس مذکر روشنی‌بخش اجاق خانه است و جنس مؤنث باعث خاموشی آن.

در این افسانه‌ها، گاهی اوقات برای زنان نقش مثبت در نظر گرفته می‌شود که می‌توان گفت این امر نیز ناشی از همان رویکرد مردسالارانه است، برای مثال، نقش کدبانو بودن و یا نقش همسری که در پستوی خانه مشغول خانه‌داری است، نمودهای پدرشاهی (مردسالاری) و نشان از باور به فرودستی و جنس دوم بودن زنان است.

این فرودستی در آفریده‌های هنری و ادبی نیز خود را نشان داده است که گاهی به دلیل نشان دادن تفاوت‌ها و تبعیض‌های جنسیتی به منظور برجسته‌سازی نقاط ضعف چنین ساختارهایی است و گاه به سبب تشدید و تقویت روابط و پندارهای مسلط و کلیشه‌ای نظام‌های پدرسالار بازتاب داده می‌شوند (باختری، ۱۳۸۸، ص. ۱۶).

- شرارت و فتنه‌انگیزی زنان

یکی دیگر از رفتارهای جنسیتی که ساخته و پرداخته عادت‌واره‌های فرهنگی و اجتماعی است و مبنای زیست‌شناختی ندارد، باور داشتن به شریر بودن زنان است. این رویکرد فکری در افسانه‌های کُردی نیز وجود دارد که بازتابی از اندیشه‌های مردسالارانه و برساخته عادت‌واره‌های فرهنگی و همچنین جامعه‌پذیری نقش‌های جنسیتی است که استفانی گرت به آن اشاره کرده است. نمودهای مختلف آن عبارت‌اند از: «۱. مردسالاری ریشه در خانواده و فرایند جنسیتی دارد؛ ۲. مردسالاری ریشه در تعلیم و تربیت و امکانات شغلی مردان دارد؛ ۳. مردسالاری ریشه در نظام اقتصادی دارد؛ ۴. مردسالاری ریشه در ابراز خشونت و ترس از تجاوز مردان دارد» (بورگ، ۱۳۷۹، ص. ۴۷۵).

در داستان مرد بینوا، زن پادشاه به سبب خیانت به دامادش، به دستور پادشاه و به دست دخترش زنده‌زنده در آتش سوزانده می‌شود (سلیمی، ۱۳۹۰، ص. ۸۵). همچنین در داستان احمد پادشاه، همچون ماجرای حضرت یوسف و سیاوش، نامادری شیفته شاهزاده، احمد، می‌شود و وقتی با انکار و عدم پذیرش مواجه می‌شود به نزد پادشاه رفته، به دروغ می‌گوید: «پسرت از من تقاضای بدی کرده است» (سلیمی، ۱۳۹۰، ص. ۱۴۸) و همچون داستان حضرت یوسف پاره شدن پیراهن از پشت دلیلی می‌شود بر بی‌گناهی احمد و گناهکاری نامادری (همان).

در داستان هفت برادر نیز، زن عامل شرارت است. «زن‌دایی» بر اثر حسادت و رشکی که دارد، موجب سرگردانی هفت برادر و خواهر آنها می‌شود و در نهایت جست‌وجو و یافتن خواهر هفت برادران به وسیله زن دایی و خفه کردن او با مکر و فریب، دیگر رویکرد شرارت‌آمیز شخصیت زن داستان است (همان، ص. ۱۴۱)، در داستان «حسن حکیم»، زن

بررسی و تحلیل افسانه‌های کُردی براساس نظریه... _____ محمود کمالی و همکاران

صاحب سگ سیاه و ندیمه، شخصیت‌های خائن و شرور هستند که به وسیله قهرمانان داستان (مردان) به سزای اعمال خویش می‌رسند (همان، ص. ۲۳۱).

افسانه میرزامحمود و هزاران بلبل، دربردارنده مبارزه فرزند و والدین برای کسب عشق یکدیگر است؛ بدین شکل که دختر در مبارزه و رقابت با مادر در پی به دست آوردن عشق پدر و همچنین پسر در رقابتی همسان به دنبال کسب عشق خاص مادر به خود است. دو خواهر شرور (در ماجرای تهمت زدن به خواهر کوچک و طرد او از جانب پادشاه) و عجزه پیر (به کارگماشته شده از جانب خواهران جهت نابودی میرزامحمود و گلعدار) نمودهای شخصیت‌های شرور در این داستان هستند که از جانب افسانه‌پردازان معرفی شده‌اند و نشان می‌دهد که زن در این افسانه‌ها به موجودی ناقص‌العقل، حسود، دهن‌بین و ناشکیبا در نگهداری راز تبدیل می‌شود. در داستان «بایرام سیاح» نیز این گونه است. هنگامی که رسیدن برادران در بیابان و در مسیر راه به قصر عجزه پیر (مادر قاتل پدر) می‌رسند و در آنجا مستقر می‌شوند، بایرام با پیرزن عجزه درگیر می‌شود و او را می‌کشد (لیسکو، ۱۳۷۰، ص. ۲۱۷).

نکته دیگری که در این افسانه‌ها قابل مشاهده است، تصویر منفی زنان پیر و زشت است. در تقابل دو چهره «پیرزن و عجزه» و «دختر جوان» به باور دیگری می‌توان رسید. همواره پیرزنان و کنیزکان که اغلب زشت‌رو و حسودند موجب دردسر برای شخصیت‌های زن اصلی افسانه می‌شوند. حتی این پیرزنان گاه خویشاوند دخترند. مثلاً مادر، نامادری، مادرشوهر یا خاله او هستند. تزریق این چهره منفی از زنان مسن بر ذهن شنونده اثر خواهد کرد.

- حساسیت و زودرنجی زنان

ضعیف بودن در برابر مشکلات و زودرنجی از دیگر باورهایی است که عادت‌واره‌های فرهنگی و اجتماعی براساس جنسیت به زنان نسبت داده است. در این نگاه، زنان موجودات زودرنج و حساس هستند که در مواجهه با مشکلات، کنترل خود را از دست می‌دهند و تصمیمات احساسی می‌گیرند. حساسیت و زودرنجی زنان درحقیقت عکس‌العمل ناشی از پاسخ‌های فیزیکی، ذهنی و احساسی حاد نسبت به محرک‌های خارجی (اجتماعی و محیطی) است. استفانی گرت رواج این دیدگاه را مربوط به نوع جامعه می‌داند: «در جامعه‌ای مردسالار که مردان کنترل "دانش" و معیار سنجش آن را به دست دارند، زنان به ناگزیر برچسب "ناموفق" می‌خورند» (گرت، ۱۳۸۰، ص. ۹۶).

«برنی زیلبرگ»، نویسنده کتاب جنس مذکر، در مورد ابزار احساسات پسران

می‌نویسد:

آنان از همان ابتدا یاد می‌گیرند تنها تعداد کمی از احساساتشان قابل‌پذیرش و مجاز هستند و نداشتن اعتماد به نفس؛ ترس؛ آسیب‌پذیری؛ ملایمت؛ مهربانی؛ عشق؛ شور؛ حرارت و حساسیت تنها برای دختران و زنان مجاز شمرده می‌شود. پسری که این خصوصیات و ویژگی را از خود بروز دهد بچه‌ننه؛ لوس و یا دخترمآب خوانده می‌شود و چه انگیزه‌ای از این تخریب‌کننده‌تر می‌تواند باشد؟ (زیلبرگ، ۱۳۹۸، ص. ۴۵).

صرف‌نظر از ویژگی زیست‌شناختی برای این ادعا که زنان زودرنج و ضعیف هستند، این باور نشان می‌دهد که فرهنگ مردسالاری با فرهنگ ملتها عجین شده و در تار و پود آن ریشه دوانده است. در افسانه‌های کُردی تغییر در روابط نهفته انسان‌ها پذیرفته نمی‌شود. دختران زیبا ولی ناتوان و اسیر در چنگال دیوهای شرارت، توانایی تغییر سرنوشت خود را ندارند و به‌وسیله پسران نجات می‌یابند و بعد سرنوشت

بررسی و تحلیل افسانه‌های گُردی براساس نظریه... _____ محمود کمالی و همکاران

محتومشان هم همین است که به ناچار به عقد نجات‌دهنده خود درآیند و با تولد فرزندی سرنوشتشان به پایان رسد. چون گویا زنان وقتی وظیفه خود را در اجتماع، که به دست آوردن شوهر و زایش فرزندان است انجام دادند، دیگر گپی برای گفتن ندارند» (باختری، ۱۳۸۸، ص. ۱۷)

نویسنده کتاب *تازه‌به‌تازه، نو به نو* می‌نویسد: آنچه در افسانه‌های ایرانی و اروپایی مشترک است (غیر از ماجرای اصلی، یعنی نجات دختری زیبا به وسیله پسری قهرمان و ازدواج با او)، شرط شجاعت و درایت مرد، ازین بردن نماد زشتی، پلیدی و خودخواهی (دیو/ اژدها) برای به دست آوردن نماد زیبایی، مقصود، آفرینندگی و زندگی (دختر/ شهزاده) است (افشاری، ۱۳۸۵، ص. ۴۶-۳۷) که همین رویکرد در پنج قصه کتاب *افسانه‌های گُردی* روژی لیسکو نیز وجود دارد: «هرزم قهرمان با دختر زیبای جهان و پابزرگ با خواهران ملکه ازدواج کردند و روزگار را با سربلندی و خوشی گذراندند» (لیسکو، ۱۳۷۰، ص. ۱۹۲)، «... دختر دیو سرخ و سلمان زندی با هم ازدواج کردند و مدت‌ها عمر کردند و بچه‌شیرها نیز به سرزمین شیرها رهسپار شدند» (همان، ص. ۲۱۶)، «حاکم شهر بعد از آنکه شهامت و دلآوری‌های پنج برادر را ستود خطاب به بایرام گفت: اکنون شما پنج جوان دلیر و برازنده هستید. پنج دختر زیبا و مؤدب نیز که لیاقت همسری را با شماها دارند، در سراپرده ما موجود است، فکر کنم آن‌ها هم مایل باشند با چنین جوانانی ازدواج نمایند» (همان، ص. ۲۲۵-۲۲۶) و «... آنگاه پسرک پیر حاکم شد و دستور چراغانی مفصلی داد و با دختر زیبای دریاها ازدواج نمود و مدت‌ها روزگار را به خوبی و شادکامی گذراند» (همان، ص. ۲۶۵). در *داستان‌های چپروک* نیز این گونه است. در داستان احمد کچل، قهرمان داستان بعد از خارج شدن از سرزمین خود و پشت سر گذاشتن مراحل سخت، با دختر پادشاه آشنا می‌شود و با او ازدواج

می‌کند (همان، ص. ۹۹). یا در داستان احمد پادشاه، بعد از پشت سر گذاشتن آزمون‌های دشوار، با شاهزاده پریان که قهرمان آن را از سرزمین دور آورده است، ازدواج می‌کند (همان، ص. ۱۵۰).

زیباترین و پرمعناترین شکل این مراحل در افسانه «هرزم گلان» مطرح می‌شود. هرزم گلان باید شش طلسم را در شش مرحله بشکند تا در خوان هفتم به معشوق برسد (لیسکو، ۱۳۷۰، ص. ۱۹۲-۱۹۳).

این افسانه به نوعی بیانگر مراحل رشد جنس مذکر در دوران کودکی است. اما در این تصویرسازی‌های زیبا، کودک مؤنث تنها می‌تواند لذت انتظار چنین قهرمان پاکی را تجربه کند. ازدواج قهرمان با دختر شاه در واقع از آیین‌های تشریف قهرمان است و مرحله‌ای برای کمال مرد است در حالی که زن برای رسیدن به این مرحله از کمال هیچ‌الگویی ندارد. کافی است که زیبا و خواستنی باشد = چیزی که دست خودش نیست - و باید شانس معشوق شاهزاده واقع شدن را نیز بیابد که این نیز از حوزه اختیار او خارج است. هیچ نمادی نیست که او را در گذر از کودکی به بلوغ و جوانی هدایت کند. این چهره‌ای است که از زنان در افسانه‌ها ساخته شده است یا به طریق اولی همان چهره‌ای است که به‌عنوان زن قبولش دارند. تصویری که باید ساخته شود = یعنی زن - در ساختن تصویر مرد ایدئال گم شود.

- عملکرد احساسی زنان

اینکه زنان در جوامع مختلف بشری از پایگاه و جایگاه مناسب برخوردار نبوده‌اند سخنی بیهوده نیست و «دیدگاه‌های تبعیض‌آمیز و ستمگرانه پیرامون زن و حقوق فردی و اجتماعی او را در نظر فیلسوفان یونان باستان و مغرب زمین به روشنی می‌توان یافت» (قطب، ۱۳۸۰، ص. ۱۳). به‌عنوان نمونه، سقراط بر این باور بود که: «وجود زن منشأ

بررسی و تحلیل افسانه‌های کُردی براساس نظریه... _____ محمود کمالی و همکاران

بحران و انهدام جهان است، زن مانند درخت مسمومی است که از بیرون زیباست ولی وقتی گنجشک‌ها آن را می‌خورند، بی‌درنگ می‌میرند» (ر.ک. مردانی، ۱۳۸۹، ص.۷). این رویکرد حتی در غرب معاصر و با نگاهی به آثار «شوپنهاور» و «نیچه»، مخاطب متوجه نگاه فرودستی آن‌ها به زنان می‌شود. این دیدگاه در افسانه «سلیمان زندگی»، دیده می‌شود. در این افسانه، مادر قهرمان داستان، به‌عنوان شخصیتی احساسی، سطحی‌نگر و کم‌خرد، دل‌باخته دیو سیاه می‌شود. او بدون توجه به هدف قهرمان اصلی داستان - که از قضا پسر اوست و در قامت مردی شجاع و ایدئال در داستان نمود پیدا می‌کند - دیو سیاه را از بند آزاد می‌کند و سرگرم عیش و نوش با او می‌شود. تبانی مادر و دیو با هم باعث می‌شود که قهرمان داستان، آزمون‌های مختلف و دشواری را پشت سر بگذارد.

این رویکرد بیانگر آن است که زن به بلوغ فکری و جنسی نرسیده و در طول زندگی تنها به ارضای نیازهای جسمی و جنسی خود اکتفا کرده و به پرورش سایر معیارهای لازم و کافی برای جامعه‌پذیر شدن نپرداخته است. برخلاف زن، قهرمان داستان، مردی سالم، عاقل و بالغ است که بهتر می‌تواند به اداره جامعه و انجام مسئولیت‌های شخصی در سطح جامعه اقدام کند. قهرمان داستان معتقد و پای‌بند به روابط جنسی سالم در چهارچوب ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی است که در این افسانه نیز به مقصود نهایی دست پیدا می‌کند.

در این افسانه‌ها، بازنمایی زن کُرد به‌صورت ابژه‌ای غیرعقلانی و احساسی صورت گرفته است؛ نمونه‌ای از تقابل خرد و احساس، به این معنا که در مقایسه با مردان، زنان را به‌صورت طبیعی دارای احساس و عواطف قوی و در مقابل نقصان عقلی و رفتار غیرعقلانی می‌دانند. در این گونه افسانه‌ها نگاهی تحقیرآمیز به زن دیده می‌شود که زن را فاقد قدرت منطق و استدلال معرفی می‌کند، چنان‌که گویی زن هم در زمینه مسائل

عمومی مورد اطمینان و شایسته مشورت نیست، و در رابطه با مسائل مربوط به خودش هم قادر به تصمیم‌گیری نیست. از این رو، اختیار و مالکیت زندگی و حتی جسم او در دست اعضای مذکر خانواده مانند پدر، پسر، برادر و بعد از ازدواج شوهرش قرار دارد.

۴-۱-۲. وجه مثبت

این بخش دربرگیرنده تفکر حاکم بر افسانه‌های کُردی یعنی قلمداد کردن زن به‌عنوان موجودی مقدس و توانمند است که آن را می‌توان از ویژگی‌های بسیار حائز اهمیت و منحصر به فرد افسانه‌های کُردی قلمداد کرد که با وجود تعلق آن به تفکر سنتی دربرگیرنده مفاهیم و نشانه‌هایی ارزشمند از احترام به زنان است. براساس این الگو، در برخی افسانه‌های کُردی از زاویه‌ای دیگر و با روایتی متفاوت به زن نگریسته شده و برخلاف دیدگاه‌های افراطی، زن دارای جایگاهی متنوع و چه بسا متناقض است. گاه در مقابل مرد، در موقعیتی فرودست قرار می‌گیرد، گاه به‌مثابه دیگری کاملاً بیگانه و جدا از مرد، به‌عنوان انسانی کامل و قائم به ذات تعریف می‌شود که براساس توانایی و نقش نافذ خود چه در رابطه با مرد به‌عنوان همسر و چه در سایر نقش‌های اجتماعی - فرهنگی مثلاً به‌عنوان مادر و چه مانند یک شخصیت فردی ایفای نقش می‌کند (محمدپور و همکاران، ۱۳۹۱، ص. ۸۱) و در مواردی هم، زن در موقعیتی همسان و برابر با مرد در نظر گرفته می‌شود و خصوصیتی که در فرهنگ قومی مثبت یا منفی تلقی می‌شوند در مورد هر دو جنس به کار می‌رود در سطور ذیل با ذکر نمونه به این موارد اشاره خواهد شد:

- زن موجودی قدسی

با وجود حجم فراوانی از داستان‌های مردسالارانه، در افسانه‌ها و فرهنگ کُردی گاهی نشانه‌هایی از رویکرد مثبت نسبت به زن و جایگاه او دیده می‌شود نگرشی که به زن به‌مثابه موجودی قدسی محوریت می‌دهد و شخصیت و موفقیت مرد را به او وابسته می‌داند و در واقع به زن همچون انسانی نگاه می‌شود که در موقعیت‌ها و نقش‌های مختلف می‌تواند ویژگی‌ها و خصوصیات متنوعی از خود نشان دهد و به همین دلیل این جایگاه نه به‌صورت تک‌بعدی بلکه به شیوه‌ای چند بعدی در افسانه‌ها بازنمایی شده است. گفتنی است که محوریت و اهمیتی که به زن داده شده است بیشتر به نقش و وظایف وی در محیط خانواده مربوط است. در جامعه سنتی غرب ایران، برجسته‌ترین هویتی که برای زنان در نظر گرفته شده، نقش مادری و همسری است، گویندگان این نوع افسانه‌ها در بازنمایی هویت سنتی زنان، تصاویری از مهربانی و دلسوزی وی ارائه می‌دهند. اغلب این زنان، با وجود بی‌مهری‌هایی که از جانب جامعه مردسالار بر آنان تحمیل می‌شود، سرشار از مهر و عاطفه نسبت به فرزندان خود هستند. در این فرهنگ، زن باید به کارهایی مانند تربیت فرزندان بپردازد تا جایگاه اجتماعی همسرش را ارتقا بخشد؛ برای مثال در افسانه «سوری چاوشین» پرداختن به کارهای منزل، فداکاری برای برادران و همسر زیبا برای پسر پادشاه بودن، نقش‌ها و کارکردهای مثبتی است که برای قهرمان اصلی داستان - که زن است - ذکر شده است. همچنین نمونه‌ای دیگر از این نوع نقش را می‌توان در افسانه «هفت برادر» مشاهده کرد. قهرمان داستان، زن است و برخلاف تمام افسانه‌های قهرمانی ذکر شده که همواره قهرمان به مدد و یاری امدادهای غیبی بر دشمنان خود پیروز می‌شود در این داستان، خبری از امدادهای غیبی نیست.

همچنین در برخی افسانه‌ها، علاوه بر اینکه از زن به عنوان اساس و بنیان واقعی خانواده یاد شده است، در عرصه عمومی جامعه نیز جایگاه محوری و قدسی برای او در نظر گرفته شده است؛ به صورتی که افزون بر نقش اساسی وی در جامعه‌پذیری کودکان (بیشتر دختران)، زن نمونه شرف و سرافرازی است.

افزون بر نقش مادری که در سطور پیشین به آن اشاره شد، نقش معشوق بودن نیز از دیگر نگره‌های قدسی به زنان در افسانه‌های کُردی است. برای نمونه در افسانه «سلمان زندی» این نگاه نمود ویژه‌ای دارد. در این افسانه به صورت نمادین بیان مسئله شکوفایی جنسی سلمان (شمشیر و تبر) و وابستگی شدید و بیمارگونه او به مادر، معشوق دوران کودکی (تا قبل از آشنایی با گل خان) مدنظر است و در این افسانه عشق پدر به دختر و عشق پسر به مادر که بنا به تحلیل‌های روان‌کاوانه در عقده اُدیپ و الکترا ریشه دارد، دیده می‌شود. ابتدا افسانه این دو گونه عشق یعنی عشق دیو سرخ به دخترانش (هردم خان، گل خانو لالی خان و) و عشق سلمان خان به مادرش را مطرح می‌کند و سپس هم‌زمان با بیان مشکلات و واقعیات ناخوشایند این گونه روابط عاطفی، راهکار مورد نظر پردازندگان طرح افسانه را - که ازدواج سلمان با دختران و دوری گرفتن هر دوی آنها از والدین است - ارائه می‌دهد.

این نوع افسانه‌ها، واقعیات و حوادث نزدیک به حقیقت زندگی را انعکاس می‌دهند. در افسانه‌های اجتماعی - معیشتی، طلسم و جادو و سحر یافت می‌شود و در کنار آن تضادهای زندگی، مناسبات طبقاتی، انسان‌ها و حوادث حقیقی زمان تصویر می‌گردد. جنس مؤنث محور قصه، گاه مادر قهرمان است و گاه مادری از خانواده‌ای فقیر. اما نکته جالب این است که وجود این زنان، قهرمان را از خطر و غصه‌ای بزرگ می‌رهاند؛ در

بررسی و تحلیل افسانه‌های گُردی براساس نظریه... _____ محمود کمالی و همکاران

حالی که قهرمانان امیدی به کمک آن‌ها ندارند. زن در این افسانه‌ها نماینده غالب زنان گُرد است.

- زن، موجودی توانمند

توانمندی زن در افسانه‌های گُردی علاوه بر قدرت احساسی و عاطفی قوی او در نقش‌های مادری و همسری یا همان توانایی‌هایی که مهارت‌های زنانه (بچه‌داری، خانه‌داری و ابراز احساسات و عواطف) نامیده می‌شود، پذیرش مسئولیت‌هایی که مردانه یا به ظاهر مردانه هستند، از قبیل ریاست منزل، تأمین معیشت و مشورت در امور مهم را هم به عهده می‌گیرد و در کنار انجام وظایف زنانگی خود، به خوبی از عهده آن‌ها هم برمی‌آید. داستان «کنده» نمونه آن است. افسانه میرزامحمود و هزاران بلبل نیز بیانگر توانمند بودن شخصیت زن است. مادر قهرمان داستان در نقش یاریگر مهربان، او را در رسیدن به موفقیت کمک و همراهی می‌کند.

برای زنانی که در دنیای واقع امکان دستیابی به آرزوهایشان ناممکن است، قصه‌ها و روایت‌های عامه، بستری است تا کهن‌الگوها و خاطرات مربوط به دوران مادرتباری را در آن تجلی بخشند. در داستان هرزم گلان این رویکرد برای زنان در نظر گرفته شده است: «دختر دیو سرخ دست در جیب لباس کهنه او کرد و چشمان او را بازیافت و بیرون آورد و چشمان او و همچنین کاسه چشمانش را با آب چشمه حیوان شست و در جای خود پیوند زد، سلمان بینایی خود را بازیافت» (همان، ص. ۲۱۶)، همچنین در افسانه «سبزعلی، سبز قبا» زن به عنوان موجودی توانمند (قهرمان) و هم‌تراز مرد معرفی شده است. در این افسانه - که موضوع آن پیرامون ارتباط عروس با مادر شوهر است - قهرمانان داستان به صورت مشترک عروس و داماد هستند که در کنار هم و با یاری همدیگر از آزمون‌های دشوار سر راه ازدواج و زندگی مشترکشان سربلند بیرون می‌آیند.

۵. نتیجه

رفتارهای قالبی جنسیتی، خود را در حوزه‌های مختلف باز تولید می‌کنند. یکی از این حوزه‌ها که خود را به شکل پنهان در آن بازتولید می‌کند، ادبیات عامه، به‌خصوص ادبیات داستانی است، افسانه‌های کُردی نیز از این قاعده مستثنا نبوده و عرصه تولید و بازنمایی یک نظام معنایی متنوع و چندبعدی در رابطه با زن شده‌اند. در این افسانه‌ها از دو زاویه یا روایت معنایی متفاوت به زن نگریسته شده است و درواقع از منظر جامعه‌شناسی جنسیت، ما با دو وجه متفاوت از زنان مواجه هستیم، نخست وجه منفی که زن را به‌عنوان ابژه‌ای ضعیف و ناتوان و تحت تأثیر نظام مردسالاری معرفی می‌کند که این تفکر خود بازتابی از اندیشه‌های پدرشاهی (مردسالاری) و نشان از باور به فرودستی و جنس دوم بودن زنان و برساخته عادت‌واره‌های فرهنگی و همچنین جامعه‌پذیری نقش‌های جنسیتی است و دوم وجه مثبت با در نظر گرفتن زن به‌مثابه موجودی قدسی و توانمند که یادآور دوران مادرتباری است. البته وجه اول یا همان وجه منفی که دربرگیرنده مواردی از قبیل فرودستی، شرارت و فتنه‌انگیزی، حساسیت و زودرنجی و سطحی‌نگری زنان است از نظر بسامدی بسیار از بیشتر از وجه دوم یا مثبت در افسانه‌های کُردی بازتاب پیدا کرده است، اما در کنار این وجه در افسانه‌های کُردی با نوعی دیگر از نگرش به زنان روبه‌رو هستیم که در نوع خود بسیار حائز اهمیت است و آن هم وجه مثبت و قرار دادن زنان در جایگاهی قدسی است، که خود شامل نقش‌های اساسی و بنیادین خانواده یعنی همسری و مادری است که این وظایف با وجود تمام ناملایمات به نحو احسن انجام می‌پذیرد و علاوه بر این نقش اساسی و تأثیر زن در جامعه‌پذیری کودکان (بیشتر دختران)، زن به‌عنوان نمونه شرف و سرافرازی و عامل حفظ و بقای آن معرفی شده است. همچنین نکته جالب‌تر اینکه جنبه دیگر

بررسی و تحلیل افسانه‌های کُردی براساس نظریه... _____ محمود کمالی و همکاران

وجودی زن یعنی معشوق بودن هم در افسانه‌های کُردی به‌عنوان امری مقدس مورد بحث قرار گرفته است که به نوعی نشان‌دهنده احترام ویژه برای زنان است از سوی دیگر در افسانه‌های کُردی توانمندی زنان هم مورد توجه قرار گرفته است، زنان در این روایات علاوه بر ایفای نقش دقیق مادری، همسری و معشوقگی، از عهده مسئولیت‌های مردانه یا به ظاهر مردانه از قبیل ریاست منزل، تأمین معیشت و مشورت در امور مهم هم به‌خوبی برمی‌آیند و قهرمانانه آزمون‌های دشوار زندگی را با سربلندی پشت سر می‌گذارند.

منابع

آبوت، پ.، و والاس، ک. (۱۹۹۰). *جامعه‌شناسی زنان*. ترجمه م. نجم عراقی (۱۴۰۱). تهران: نشر نی.

استوری، ج. (۱۹۹۳). *مطالعات فرهنگی درباره فرهنگ عامه*. ترجمه ح. پاینده (۱۴۰۱). تهران: آگاه.

اعزازی، ش. (۱۳۸۰). *تحلیل ساختاری جنسیت. نگرش بر تحلیل جنسیتی در ایران*. گردآوری و تنظیم: ن. جزنی. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

افشاری، م. (۱۳۸۵). *تازه به تازه، نو به نو*. تهران: چشمه.

باختری، م. (۱۳۸۸). *همچون لکه‌های روی شیشه*. تهران: تاج.

بهرامی، ف. (۱۳۸۶). *تعیین اثربخشی کارگاه آموزشی کلیشه‌های جنسیتی بر تغییر کلیشه‌های جنسیتی زنان و مردان شهر اصفهان*. *مطالعات زنان*، ۵ (۱)، ۹۳-۱۰۶.

جهانفرد، س. (۱۳۹۶). *جاودانگی در سکوت*. کرمانشاه: دیپاچه.

حسینی، ح.، و دشتی، م. (۱۳۹۰). *بازنمایی کلیشه‌های جنسیتی در رسانه*. *مطالعات داستانی*، ۱ (۷)، ۲۷-۶۴.

خزلی، م.، و سلیمی، ع. (۱۳۹۵). *زن در آینه ضرب‌المثل‌های کردی و عربی*. *نشریه ادبیات تطبیقی کرمان*، ۱ (۱۵)، ۱۱۳-۱۳۵.

- دوبوآر، س. (۱۹۴۹). جنس دوم. ترجمه ق. صنعوی (۱۳۹۷). تهران: توس.
- روح‌الامینی، م. (۱۳۸۲). گرد شهر با چراغ در مبانی انسان‌شناسی. تهران: عطار.
- ریاحی، م. ا. (۱۳۸۶). عوامل اجتماعی مؤثر بر میزان پذیر کلیشه‌های جنسیتی. پژوهش زنان، ۵ (۱)، ۱۰۹-۱۳۸.
- سلیمی، ه. (۱۳۹۰). چپروک (افسانه‌ها و قصه‌های کردی). تهران: آنا.
- سپیک، ی. (۱۳۸۴). ادبیات فولکلور ایران. تهران: سروش.
- فریدمن، ج. (۲۰۰۱). فمینیسم. ترجمه ف. مهاجر (۱۳۸۹). تهران: آشتیان.
- قطب، م. (بی‌تا). جامعه‌شناسی تاریخ زن. ترجمه م. ع. عابدی (۱۳۸۰). تهران: البرز.
- گرت، ا. (۱۹۸۷). جامعه‌شناسی جنسیت. ترجمه ک. بقایی (۱۳۸۰). تهران: دیگر.
- گولومبوک، س.، و فی‌وش، ر. (۱۹۹۴). رشد جنسیت. ترجمه م. شهرآرای (۱۳۸۴). تهران: ققنوس.
- گیدنز، آ.، و بردسال، ک. (۲۰۰۱). جامعه‌شناسی. ترجمه ح. چاوشیان (۱۳۸۶). تهران: نشر نی.
- لیسکو، ر. (بی‌تا). داستان‌های کهن کردی. ترجمه م. ریانی (۱۳۷۰). تهران: رودکی.
- محمدپور، ا.، کریمی، ج.، و معروف‌پور، ن. (۱۳۹۱). مطالعه تفسیری بازنمایی زن در ضرب‌المثل‌های کُردی (گوش سوران - مکرانی). زن در فرهنگ و هنر، ۴ (۳)، ۶۵-۸۳.
- محمدی اصل، ع. (۱۳۸۸). جنسیت و زبان‌شناسی اجتماعی. تهران: گل آذین.
- مردانی، خ. (۱۳۸۹). حقوق زن از نظر تاریخ ملت‌ها و اسلام. تهران: آیین جعفری.
- مصطفی رسول، ع. (بی‌تا). پژوهشی در فولکلور کردی. ترجمه ع. صاحبی (۱۳۷۹). ارومیه: صلاح‌الدین ایوبی.
- معینی‌فر، ح. (۱۳۸۸). بازنمایی کلیشه‌های جنسیتی در رسانه: مطالعه موردی صفحه حوادث روزنامه همشهری. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۲ (۷)، ۱۶۷-۱۹۷.
- منادی، م.، و فرشی، ف. (۱۳۸۹). بررسی نقش هویت مادران در شکل‌گیری هویت جنسی دختران. پژوهشنامه علوم اجتماعی، ۴ (۴)، ۷-۳۱.

References

- Abbott, P. & Wallace, C. (2022). *An introduction to sociology: feminist perspectives* (translated into Farsi by M. Najm Iraqi). Ney [in Persian].
- Storey, J. (2022). *Cultural studies and the study of popular culture* (translated into Farsi by H. Payandeh). Agah [in Persian].
- Ezazi, Sh. (2001). *Structural analysis of gender, attitude on gender analysis in Iran*. Shahid Beheshti University [in Persian].
- Ashari, M. (2006). *Fresh to fresh, new to new*. Cheshme [in Persian].
- Bakhtari, M. (2009). *Like spots on the windows*. Taj [in Persian].
- Bahrani, F. (2007). Determining the effectiveness of the gender stereotypes training workshop on changing the gender stereotypes of men and women in Isfahan. *Women Studies*, 5(1), 93-106. [in Persian].
- Jahanfard, S. (2017). *Immortality in silence*. Dibache [in Kurdi].
- Hoseini, H., & Dashti, M. (2011) Representation of gender stereotypes in the media. *Narrative Studies*, 1(7) 27-64. [in Persian].
- Khezeli, M., & Salimi, A. (2016). A woman in the mirror of Kurdish and Arabic proverbs. *Journal of Comparative Literature*, 8(15), 113-135. [in Persian].
- De Beauvoir, S. (2018) *The second sex* (translated by Farsi by Q. San'avi). Tus [in Persian].
- Rooholamini, M. (2003). *Around the city with a lamp in the foundations of anthropology*. Attar. [in Persian].
- Riahi, M. E. (2007). Social factors affecting the acceptance of gender stereotypes. *Women's Research Quarterly*, 5(1), 109-138. [in Persian].
- Salimi, H. (2011). *Chirook, Kurdish tales and stories*. Ana. [in Persian].
- Sipak, Y. (2005). *Iranian folklore*. Soroush. [in Persian].
- Freedman, J. (2010). *Feminism* (translated into Farsi by F. Mohajer). Ashtian. [in Persian].
- Qotb, M. (2001). *Sociology of women's history* (translated into Farsi by M. A. Abedi). Alborz. [in Persian].
- Garrett, S. (2001). *Sociology of gender* (translated into Farsi by K. Baqaee). Digar. [in Persian].
- Golombok, S. (2005) *Gender development* (translated into Farsi by M. SharAray). Qoqnus. [in Persian].
- Giddens, A., & Birdsall, K. (2007). *Sociology* (translated into Farsi by H. Chavoshian). Ney. [in Persian].

- Lescot, R. (1991). *Old Kurdish stories* (translated into Farsi by M. Riani). Rudaki. [in Persian].
- Mohammadpour, A., Karimi, J., & Maroofpour, N. (2012). An interpretative study of the representation of women in Kurdish proverbs. *Women in Culture and Art*, 4(3), 65-83. [in Persian].
- Mohammadi Asl, A. (2009). *Gender and sociolinguistics*. Gol Azin. [in Persian].
- Mardani, Kh. (2010). *Women's rights in terms of the history of nations and Islam*. Aeen Jafari. [in Persian].
- Mustafa Rasool, A. (2000). *Research in Kurdish folklore* (translated into Farsi by A. Sahebi). Salaheddin Ayubi. [in Persian].
- Moinifar, H. (2009). Representation of gender stereotypes in the media, a case study of Hamshahri newspaper's events page. *Iranian Cultural Research Quarterly*, 2(7), 167-197. [in Persian].
- Monadi, M., & Farshi, F. (2010). Examining the role of mothers' identity in the formation of girls' sexual identity. *Journal of Social Sciences*, 4(4), 7-31. [in Persian].